

Osztályegyenlőtlenségek

Az egyenlőtlenségek ábrázolása Magyarországon

Huszár Ákos

akos.huszar@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ: A dolgozat az elmúlt tíz év jelentősebb hazai osztálymodelljeit veszi számba, s azt vizsgálja, hogy ezek miként jellemzik a magyar társadalom szerkezetét. A dolgozat célja ezeknek a sokszor igen különböző megközelítést alkalmazó, s nehezen összemérhető elméleteknek az összehasonlítása, illetve teljesítményük felmérése. Ennek érdekében először az utóbbi időben született munkák tömör bemutatására kerül sor, majd ezek egységes szempontok alapján történő értékelése következik. Az elemzés akkor látja el jól a feladatát, ha hozzásegít annak eldöntéséhez, hogy mely kísérletek tekinthetők a társadalmi struktúra jobb vagy rosszabb ábrázolásának.

KULCSSZAVAK: társadalmi struktúra, társadalmi rétegződés, osztályelmélet, társadalmi egyenlőtlenségek, társadalomelmélet

A következő dolgozat kiindulópontjában az az elégedetlenség és bizalmatlanság áll, amely az utóbbi időben az osztályelméletekkel, illetve a társadalmi egyenlőtlenségek osztályalapú ábrázolására törekvő különböző kísérletekkel szemben mutatkozik.¹ Ezek – úgy tűnik – egyre kevésbé képesek megfelelni a hagyományosan hozzájuk kapcsolódó igényeknek, s egyre kevésbé tudják orientálni a társadalomtudományi gondolkodást. Minden bizonnyal furcsa szemmel méregetnék azt, aki manapság Marx nyomán azzal a javaslattal állna elő, hogy a magyar társadalom szerkezetét két egymástól egyre inkább elkülönülő osztállyal, a tőkésék, illetve munkások osztályával jellemezzük. Nem sokkal kedvezőbb a fogadtatása azoknak a neomarxista, illetve neoweberiánus megközelítéseknek sem, amelyek ugyan kritikusan viszonyulnak a klasszikus osztályelméletekhez, de vizsgálódásuk középpontjába továbbra is az osztály fogalmát állítják. Szintén megszaporodott a kritikák sora a statisztikai adatközlésekben használt osztálykategóriákkal kapcsolatban is. Kétséges, hogy ezek mennyire tudják megőrizni relevanciájukat a változó társadalmi környezetben.

Ennek az elégedetlenségnek és bizalmatlanságnak a tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy az utóbbi időben többen fogalmaztak meg olyan téziseket, melyek szerint az osztályelméletek nem alkalmasak a mai társadalmak egyenlőtlenségrendszerének ábrázolására, s hogy felbukkantak olyan javaslatok, melyek azt indítványozták, hogy az osztály fogalmát hajítsuk ki a társadalomtudományos kuta-

1 A dolgozat elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

tás eszköztárából (lásd pl. Hradil 1987; Beck 2003; Schulze 2006; Pakulski-Waters 1996). E szerint az álláspont szerint, ha a klasszikus osztályelméletek egykoron alkalmasak is voltak arra, hogy megvilágítsák a társadalom struktúráját, s megfelelő fogalmi keretet kínáltak a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatához, mára elvesztették relevanciájukat. Az osztály fogalma nem alkalmas sem a mai társadalmak strukturális kényszereinek megragadására, sem arra, hogy bizonyos – hagyományosan az osztálypozíció következményének tartott – jelenségek magyarázatához hozzájáruljon. Habár az osztály fogalmával szemben tapasztalható elégedetlenség kétségtelenül nem alaptalan, a következőkben nem az osztályelemzés feladása, inkább a megújítása mellett fogok érvelni.

Ennyiben egyetértek Goldthorpe és Marshall (1992) álláspontjával, amely szerint a kritikák ellenére az osztályelemzés továbbra is figyelemre méltó eredményeket tud felmutatni, s amelynek jövőbeli perspektívája is ígéretesnek mutatkozik. Goldthorpe és Marshall az osztályelemzést olyan kutatási programként igyekeznek védelmükbe venni, amely annak feltárására törekszik, hogy az osztályhelyzet milyen szerepet játszik az egyének életesélyeinek alakításában és milyen hatással van a társadalmi cselekvés egyéb formáira. E kutatási stratégia nem kívánja elkötelezni magát semmilyen elméleti tradícióhoz, ahogy azt sem kívánja letagadni, hogy az egyének életesélyeire, illetve cselekvéseire az osztálypozíción túl számos egyéb tényező hatással van, illetve hatással lehet. Fő törekvése éppen az, hogy felmérje, mekkora az osztályhelyzet súlya az egyéb lehetséges tényezők-höz képest. Amikor azonban Goldthorpe és Marshall ily módon védelmükbe veszik az osztályelemzést, mindenekelőtt a meglévő osztálymodellek továbbra is létező tisztes magyarázóerejét hangsúlyozzák, nem látnak azonban különösebb okot arra, hogy ezeket a kritikák nyomán alaposan felül kellene vizsgálni, illetve revízió alá kellene venni. Magam inkább azokhoz kívánok csatlakozni, akik szükségesnek tartják, hogy felülvizsgáljuk az utóbbi időben kidolgozott osztálymodelleket (lásd pl. Esping-Andersen 1993), vagy legalábbis szorgalmazzuk, hogy használhatóságukban újólag megbizonyosodjunk (lásd pl. Róbert 1997).

Ez az érdeklődés jelöli ki a jelen dolgozat közvetlen tárgyát is. A következőkben az elmúlt tíz év jelentősebb hazai osztálymodelljeit igyekszem számba venni, s azt vizsgálom, hogy ezek miként jellemzik a – rendszerváltás során bekövetkezett gyors gazdasági, illetve politikai változások után némileg konszolidálódott – magyar társadalom szerkezetét. A dolgozat célja pedig ezeknek a sokszor igen különböző megközelítést alkalmazó s nehezen összemérhető elméleteknek az összehasonlítása, illetve teljesítményük felmérése. Ennek érdekében először tömören bemutatom az utóbbi időben született munkákat, elsősorban arra koncentrálván, hogy milyen elvek mentén épülnek fel, s hogy milyen sajátos társadalmi kategóriákat különítenek el a magyar társadalom tagolódásának ábrázolásakor (I.). Ezt követően egységes szempontok alapján értékelem őket. Ennek során figyelembe veszem, hogy az egyes munkák milyen igényeket támasztanak magukkal szemben,

de az értékelés fő szempontjait az jelöli ki, hogy a struktúrakutatás marxi–weberi hagyománya alapján mi várható el egy a társadalom szerkezetének ábrázolását célzó általános osztálysémától (II.). Az elemzés akkor látja el jól a feladatát, ha hozzásegít annak eldöntéséhez, hogy mely kísérletek tekinthetők a társadalmi struktúra jobb vagy rosszabb ábrázolásának. A dolgozat lezáró egységének ez a kérdés képezi a tárgyát (III.).

I.

Már közvetlenül a rendszerváltás éveiben megindult, majd időről időre új lángra kapott a diszkusszió arról, hogy az államszocialista rezsim összeomlását követő gazdasági, illetve politikai változások miként hatnak a magyarországi társadalmi struktúrára.² E viták hátterét természetesen a rendszerváltást megelőző időszak termékeny struktúrairodalmának fő eredményei képezték. Mindenekelőtt a munkajelleg-csoportok Ferge Zsuzsa (1969) által kidolgozott elmélete, amelynek tükrében a hivatalos ideológia két osztály egy réteg modellje tarthatatlannak bizonyult, s amelynek kategóriái a hivatalos statisztikai adatközlésekben is sikeresen gyökeret vertek; Szelényi Iván (1990) kettőstársadalom-elmélete, illetve Kolosi Tamás (1987) L-modellje, amelyek mindegyike két társadalomszervezési elv párhuzamos működésére vezeti vissza a társadalom tagolódását. Szelényi és Kolosi egyaránt úgy vélik, hogy a magyar társadalom szerkezetét az államszocializmus időszakában alapvetően a redisztribúció integrációs modellje segítségével lehet megvilágítani, amit azonban a második gazdaság kiépülése és megerősödése folytán a kései időszakban egyre inkább kiegészítenek, illetve felülírnak a piac struktúraképző hatásai.

E háttér fényében a rendszerváltást követő időszakban tulajdonképpen konszenzus mutatkozott abban a tekintetben, hogy egy olyan társadalom szerkezetének a jellemzése a feladat, amely a domináns redisztributív modelltől egy alapvetően a nyugati társadalmak berendezkedésére jellemző piaci modell felé mozdul el. Talán csak Szelényi Iván, illetve kollégái jelentenek ez alól kivételt, akik komolyan elgondolkodtak azon, hogy a rendszerváltás után létrejövő új társadalmi formáció lényeges vonásaiban különbözni fog mind a korábbi államszocialista, mind pedig a példaként megjelenő nyugati modelltől (Szelényi–Eyal–Townesley 1996; Eyal–Szelényi–Townesley 1998). A menedzserkapitalizmus kiépülésére vonatkozó hipotézisét azonban a kétezres évek elejére maga Szelényi is felülvizsgálta (King–Szelényi 2004).

A következőkben azokat az utóbbi években keletkezett, jelentősebb munkákat tekintem át, amelyek egy átfogó osztálymodell segítségével igyekeztek jellemezni a magyar társadalom szerkezetét. Az osztály fogalma hangsúlyos e helyütt. Azokat a kísérleteket vonom be az elemzésbe, amelyek közvetlenül az osztályelméleti ha-

2 Lásd például Andorka Rudolf (1995), Hadas Miklós (1990), Róbert Péter (1997), illetve Kovács Imre (2006) vitaindító, illetve szélesebb körű reflexiót kiváltó munkáit.

gyományba ágyazhatók. A társadalmi struktúra- és rétegződéskutatás területén uralkodó terminológiai és megközelítésbeli sokszínűség kevésbé teszi lehetővé, hogy a különböző munkákat egyértelmű és kizárólagos címkékkel lássunk el, illetve hogy kategorikusan eltérő irányzatokhoz soroljuk őket. Az elemzés tárgyát képező osztályelméletek azonban viszonylag pontosan elkülöníthetők más irányzatoktól néhány szempont alapján. Eszerint, elsőször, az osztályelméleteket a társadalom szerkezetének vizsgálatára kialakított különböző graduális megközelítésektől³ megkülönbözteti, hogy míg az utóbbiak bizonyos szempontok alapján sorba rendezik a társadalom tagjait, addig az osztályelméletek kategoriális különbségeket állapítanak meg közöttük. Másodszor, az osztályelméletek és a rétegmodellek hasonlítanak egymásra annyiban, hogy mindegyik különböző csoportokba sorolja a társadalom tagjait, különböznek azonban abban, hogy mi alapján alakítják ki e csoportokat. Míg a rétegmodellek az egyének sajátos jellemzőinek empirikus vizsgálata alapján sorolják a hasonlókat azonos csoportokba, addig az osztályelméletek a társadalom strukturális kényszereiről kialakított valamely előzetes elmélet segítségével határozzák meg az osztályhatárokat.⁴ Harmadszor pedig, amíg a miliő-, illetve életstílus-kutatások újabb áramlatai abból indulnak ki, hogy az egyének társadalmi helyét egyre inkább sajátos egyéni döntéseik jelölik ki,⁵ addig az osztályelméletek úgy vélik, hogy a társadalom különböző – elsősorban gazdaságilag meghatározott – strukturális kényszerei továbbra is komoly hatással vannak a társadalom tagolódására.⁶ Ezek alapján a megfontolások alapján végül három szerző – Szalai Erzsébet, Ferge Zsuzsa, illetve Bukodi Erzsébet (és kollégái) – munkáit vontam be az elemzésbe. A következőkben ezeket mutatom be tömören.

A kettőstársadalom-elméletek hosszú magyarországi hagyományára visszanyúlva elemezte a társadalom tagolódását *Szalai Erzsébet* (2001).⁷ Vizsgálatai szerint az ezredfordulóra kettős gazdaság, illetve ennek bázisán kettős társadalomszerkezet alakult ki Magyarországon, aminek létrejötté a multinacionális vállalatok megjelenéséhez, illetve dominánssá váláshoz köthető. A megkettőződés arra vezethető vissza, hogy a letelepedő külföldi vállalatok nem épülnek be szervesen a magyar gazdaságba, a multinacionális, illetve a hazai szektor egymástól elszigetelt módon s eltérő logika alapján működik, ahol a magyarországi kis- és közepes vál-

3 Lásd pl. a SES, illetve ISEI indexeket, vagy a különböző foglalkozási presztizsskálákat. Ezekről összefoglaló olvasható Róbert Péter (1997) írásának vonatkozó fejezetében.

4 A rétegmodellekre Kolosi Tamás munkái jelentik a legfontosabb hazai példát (lásd mindenekelőtt Kolosi 2000). Az utóbbi időben Kolosi Tamás, illetve kollégái kísérletet tettek különböző kevert foglalkozási osztálymodellek kidolgozására is, amelyekben a foglalkozás változóját vagy egy általános státuszindexszel, vagy pedig egy vállalkozói indexszel egészítették ki, illetve korrigálták (lásd Kolosi–Róbert 2004; Kolosi–Dencső 2006; Kolosi–Keller 2010). Ezekben a munkákban Kolosiék leginkább csak az osztályhelyzet operacionalizálásának bemutatására szorítkoznak, nem tesznek azonban kísérletet arra, hogy döntéseiket elméletileg megindokolják.

5 Az életstílus, illetve miliőkutatás magyarországi eredményeiről összefoglaló olvasható Bukodi Erzsébet és kollégái munkáiban, illetve lásd még az általuk megkülönböztetett fogyasztói csoportokat (lásd Bukodi–Altörjai–Tallár 2005: 103–161; Bukodi 2006: 139–157). A társadalmi struktúra, illetve rétegződés ezen áramlatával mutat rokonságot Tardos Róbert (2008) kapcsolathálózati megközelítése is.

6 Az osztályelméletek, illetve a társadalmi struktúra- és rétegződéskutatás más irányzatainak elkülönítéséhez lásd még Huszár (2013) bevezető fejezetét. Az osztályelméletek, a rétegmodellek, illetve az egyenlőtlenségkutatás új irányzatai kapcsán lásd továbbá Hradil (1987) munkáját.

7 A kettőstársadalom-elméletek magyarországi hagyományáról lásd Éber Márk Áron (2011) újabb írását.

lalkozások, illetve a külföldi nagyvállalatok között nem alakul ki számottevő kapcsolat. A kettős gazdaság Szalai meglátása szerint a társadalom megkettőződését is magával hozza. A két elkülönülő szféra tagjai különböznek egymástól mind anyagi lehetőségeik, mind életmódjuk, életstílusuk, mind pedig érdekeik, illetve politikai magatartásmintáik tekintetében. Az ily módon megkettőződő társadalom szerkezetét Szalai Erzsébet egy általános sémában foglalja össze (lásd az 1. mellékletet).

A megkettőződött társadalmi struktúra csúcsán Szalai elgondolásai szerint a hatalmi elit áll. Az elit vizsgálatai szerint korántsem homogén, munkája nagyobbik részében tulajdonképpen azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen elkülönülő csoportok azonosíthatók az eliten belül. Lényeges pont, hogy az elit privilegizált pozíciója e séma szerint az alárendelt csoportokhoz fűződő kizsákmányoló viszonyon alapul. A kizsákmányolás alapja azonban Szalai szerint nem a tulajdon, hanem az elit hatalmi pozíciója.⁸ Az elittel szemben alapvetően egy atomizált társadalom áll, amelynek szerkezete elsősorban az elit strukturáló hatása alapján mérhető fel. Ez alapján különíti el Szalai a középrétegen belül a külföldi tulajdonú szektorban, illetve a hazai tulajdonú szektorban alkalmazott munkavállalókat. A középrétegek alsó szegmenseiben önálló vállalkozásuk, kedvező inaktív státuszuk vagy magas képzettségük alapján kapnak még helyet bizonyos csoportok. A társadalmi struktúra alján pedig a kedvezőtlenebb helyzetben lévő inaktív státuszúak mellett azok találhatók, akik nem kapcsolódnak a hatalmi elithez, s akiknek a képzettsége is alacsonyabb.

A magyarországi társadalmi struktúra vizsgálata továbbra is *Ferge Zsuzsa* egyik központi kutatási területét képezi. Az utóbbi években több munkát szentelt annak a kérdésnek, hogy mennyiben kell felülvizsgálni korábbi kutatási eredményeit a rendszerváltás nyomán bekövetkező gazdasági, illetve politikai változások nyomán, vagyis hogy miként jellemezhető a mai magyar társadalom szerkezete (lásd *Ferge* 2002, 2006, 2010). *Ferge* az államszocialista időszak magyar társadalmát hatalom által kettéosztott, hierarchikusan szerveződő társadalomként jellemezte, ahol az uralkodó pártelit szemben állt a hatalomból kizártak széles tömegével. E tömeg strukturálódását munkajelleg-csoportok segítségével ábrázolta, s ezt a megközelítést több évtizedes távlatból visszatekintve is adekvátnak tartja.⁹ A rendszerváltás után a demokratikus átmenet, illetve a piacgazdaság kialakulása nyomán azonban meglátása szerint a hatalom domináns, strukturáló szerepét elvesztette, s helyét a tőkeviszony vette át. A társadalmi struktúra ábrázolásakor (lásd a 2. mellékletet) így a legfontosabb ismérv számára, hogy valaki rendelkezik-e tőketulajdonnal, vagy nem. *Ferge* emellett a munkaerőpiachoz való viszonyt tekinti még olyan alapvető struktúraképző jelentőségűnek, ami megszabja, hogy mely csoportok milyen eséllyel, illetve feltételekkel jutnak a létfenntartás alapvető forrásaihoz.

8 Ezért használja Szalai az elit kifejezést az osztály fogalma helyett. Az elit meglátása szerint nem alkot osztályt, habár rendelkezik mind marxí, mind pedig weberi értelemben bizonyos osztályvonásokkal. Megfogalmazása szerint a társadalmi struktúra csúcsán elhelyezkedő képződmenyit belsőleg rendiesen tagolt, osztályvonásokkal rendelkező hatalmi elitnek lehet nevezni (Szalai 2001: 256).

9 Újabb munkáiban *Ferge* visszatekint korábbi vizsgálataira, s a mai tapasztalatok felől értékeli azokat (lásd *Ferge* 2010: 67–75).

Ez alapján a társadalom legkedvezőbb helyzetben lévő csoportjainak a sok tőkével rendelkező nagyvállalkozókat, illetve nagyvállalkozókat, valamint a stabil munkaviszonnyal és magas jövedelemmel rendelkező politikai, illetve gazdasági vezetőket tekinti. E csoportok alkotják együttesen Ferge terminológiája szerint a társadalom felső osztályát (a 2. mellékletben szereplő sémán az 1-es indexű csoportok). A társadalom egyenlőtlenségrendszerében a következő szinten, a felső középosztály szintjén (2) a kis- és középvállalkozók, valamint a középvezetők, illetve magas képzettséggel rendelkező szakemberek és technikusok találhatók. A középosztályba (3) tartoznak Ferge meglátása szerint a kevés tőkével, illetve alkalmazott nélkül működő vállalkozók, valamint a viszonylag stabil munkaviszonnyal rendelkező szakképzett technikusok, illetve szakmunkások. A társadalom egyenlőtlenségrendszerének e heterogén szegmensében a középosztály, illetve az alsó középosztály (4) szintje környékén helyezkednek el a tőke nélküli önfoglalkoztatók. E csoportnál kedvezőtlenebb a helyzetük, s egyértelműen inkább az alsó középosztályban foglalnak helyet a nagyon kevés tőkével rendelkező kényszervállalkozók, valamint a bizonytalanabb munkaerő-piaci státuszú szakképzetlen munkások. A társadalom egyenlőtlenségrendszerének alján, az alsó osztályban (5) Ferge meglátása szerint olyanok kapnak helyet, akik nem, vagy csupán csekély tőkével rendelkeznek, s munkaerő-piaci helyzetük is instabil. E csoport tagjai általában csupán rendszertelenül képesek munkát vállalni, s azt is elsősorban a szürke-, illetve feketegazdaságban. Az inaktívak csoportjába tartozók attól függően, hogy jogosultak-e állami újraelosztásból származó jövedelemre, s hogy e jövedelem mértéke mekkora, a társadalom egyenlőtlenségrendszerének legkülönbözőbb pontjain lelhetők fel.

A hazai struktúrakutatási, illetve statisztikai osztályozási gyakorlatra, valamint nemzetközi tapasztalatokra építve¹⁰ látott hozzá Bukodi Erzsébet kollégáival egy új foglalkozási osztályséma kialakításához, amelyet a 2001-es népszámlálás adatközléseiben alkalmaztak is (Záhonyi–Bukodi 2004), s amelynek felépítését és használatosságát több munkában igyekeztek bemutatni, illetve igazolni (Bukodi–Ajottrjai–Tallér 2005; Bukodi 2006). Bukodiék kiindulópontja az, hogy a modern társadalmakban az egyének társadalmi helyzetét elsősorban a foglalkozási rendszerben elfoglalt pozíciójuk határozza meg. Az osztályséma kialakításakor így azokat a tényezőket igyekeztek figyelembe venni, amelyek a foglalkozási rendszeren belül a legfontosabb választóvonalakat jelentik. Ezek alapján Bukodiék egy differenciált osztálysémát állítottak elő, amelyet különböző szinteken aggregáltak: a legösszevontabb változat hét foglalkozási osztályt különít el (lásd a 3. mellékletet), míg a legrészletesebb verzió 35 csoportot tartalmaz.

¹⁰ A hazai előzmények közül mindenképp az ímént bemutatott Ferge-féle modell a meghatározó, a nemzetközi eredmények közül pedig elsősorban az Erikson, Goldthorpe, illetve Portocarero által kidolgozott osztálysémát, illetve az ennek továbbfejlesztése nyomán előállt European Socio-economic Classification-t (ESeC) kell kiemelni (ezekről részletesebb összefoglaló olvasható a következő helyen: Huszár 2013).

A séma megalkotásakor a legfontosabb rendezőelv Bukodiék számára a munkaerőpiachoz fűződő viszony volt. Ez alapján különítik el egymástól – az EGP modellben, illetve az ESeC-ben alkalmazott módon – egyrészt a tőkével rendelkező foglalkoztatókat, akik megvásárolják mások munkaerejét; másrészt az önfoglalkoztatókat, akik nem, vagy csupán csekély tőkével rendelkeznek, s vállalkozásuk saját munkaerejükön alapul; harmadrészt az alkalmazottakat, akik saját munkaerejüket a munkaerőpiacon áruba bocsátják; illetve negyedrészt azokat, akik vagy akaratuk ellenére kirekesztődnek a munkaerőpiacról, vagy egyáltalán nem is jelennek, jelentek meg azon (vö. Goldthorpe 2007; Rose–Harrison 2010). Az egyes csoportokat Bukodiék különböző, a csoport szempontjából releváns ismérvek mentén tovább bontják. A foglalkoztatók esetében a tőke, illetve az alkalmazottak száma alapján különbséget tesznek nagy-, közép- és kisfoglalkoztatók között. E kategórián belül még figyelembe veszik a tevékenység ágazati jellegét is, amennyiben külön kezelik a mezőgazdasági, illetve nem mezőgazdasági foglalkoztatókat. Az ágazati jelleg az önfoglalkoztatók csoportjának a felosztásában is megjelenik, s e szempont mellett még a munka során használt tudás mennyiségét veszik figyelembe. A sémán belül a legnépesebb csoportot az alkalmazottak teszik ki, e kategória felbontásához támaszkodnak a legtöbb alárendelt ismérvre. Mindenekelőtt az alkalmazotti szerződés jellege alapján különbséget tesznek a szolgáltatói, illetve „munkás” pozíciók között, illetve bevezetnek egy köztes kategóriát is. E megkülönböztetés szintén az EGP séma, illetve az ESeC egyik alapvető rendezőelvét követi, s aszerint igyekszik elkülöníteni az egyes csoportokat, hogy munkájuk mennyire önálló, mennyiben kreatív, s általában mennyiben képesek önállóan meghatározni munkavégzésük tartalmát, illetve körülményeit. Az alkategóriák kialakításakor Bukodiék figyelembe veszik többek között a munkavégzéshez szükséges tudás mennyiségét, hogy vezetői pozíció társul-e a foglalkozáshoz, illetve e helyütt is támaszkodnak ágazati megkülönböztetésekre. A munkaerőpiacról kiszakadók, illetve távollévők csoportja magukba foglalja a tartós munkanélkülieket, illetve azokat a csoportokat, akik különböző okokból soha nem dolgoztak. Így a sémában e kategóriába kerülnek többek között a gyerekek, háztartásbeliek, rokkantak stb.

Az elmúlt évek jelentősebb osztálymodelljeinek tömör áttekintése után érdemes rövid figyelmet szentelni két olyan statisztikai mutatóra is, amelyeket ugyan legfeljebb csupán áttételesen lehet az osztályelméletek hagyományához kapcsolni, de a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálata során komoly jelentőségre tettek szert. Ezek gyakran szerepet kapnak kiegészítő szempontokként a különböző struktúraelméletek kialakításakor, de akár alternatívát is kínálhatnak velük szemben. E statisztikai mutatókat továbbá olyan viszonyítási pontoknak is tekinthetjük, amelyek segítséget nyújthatnak a különböző osztálymodellek teljesítményének értékelésekor.

A társadalomstatisztikai elemzéseknek rendszerint központi elemét képezik az egyének (vagy háztartások) jövedelmi, illetve vagyoni helyzete alapján képzett

decilisek. Ezek rendszerint a rendelkezésre álló jövedelem alapján, de bizonyos esetekben a birtokolt vagyon becsült értékére támaszkodva sorba rendezik a társadalom tagjait, majd tíz egyenlő nagyságú csoportba sorolják őket. Az első decilisbe tartozik a társadalom legszegényebb egytizede, míg a következőkbe rendre jobb helyzetű csoportok kerülnek, s végül a tizedikben a társadalom leggazdagabb tíz százaléka található. E mutató egy dimenzióra, a jövedelem, illetve a vagyon dimenziójára épül, s tulajdonképpen önkényes módon jelöl ki határpontokat a különböző nagyságú jövedelmek között. Az előzetes döntéseken, illetve a statisztikai összefüggéseken túl semmi nem indokolja ugyanis, hogy pont tíz csoportot érdemes elkülöníteni,¹¹ illetve hogy hol érdemes meghúzni a határvonalat az egyes csoportok között. Ennek ellenére a mutató kiválóan alkalmas annak vizsgálatára, hogy a társadalom egyenlőtlenségrendszerében különböző helyet elfoglalók életesélyei, életmódja, viselkedése és attitűdjei mennyire különböznek egymástól.

Szintén elmaradhatatlan kelléke minden társadalomstatisztikai felvételnek valamilyen a megkérdezettek *gazdasági aktivitására* vonatkozó kérdés. E kérdések megfogalmazása s a felkínált válaszlehetőségek az egyes felvételekben némileg különbözhetnek, alapvetően azonban mindegyik ugyanúgy épül fel (lásd a 2011-es népszámlálás gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdését a 4. mellékletben). Ebben a változóban aszerint igyekeznek különböző csoportokba sorolni a társadalom tagjait, hogy azok milyen forrásból biztosítják a létfenntartáshoz szükséges alapvető erőforrásokat. A csoportosítás háttérében meghúzódó legfontosabb elv, hogy az illetők megjelennek-e a munkaerőpiacon vagy sem, vagyis hogy gazdaságilag aktívak-e vagy inaktívak. A dolgozók képezik az aktívakon belül a legnagyobb csoportot, amelyet némely esetben szintén tovább bontanak aszerint, hogy munkájukat milyen formában, jellemzően alkalmazottként vagy vállalkozóként végzik-e.¹² A gazdaságilag aktívak másik nagy csoportja a munkanélkülieké, akik munkaképesek, szándékaik szerint dolgoznának, de a munkaerőpiacon nem sikerült szert tenniük jövedelemszerző tevékenységre. Az inaktívak kategóriája is több kisebb csoportra bontható, amit a népszámlálás vonatkozó kérdése aprólékosan részletez. Ezen belül az egyik legnagyobb csoport a gyerekeké, illetve fiataloké, akik életkoruk miatt maradnak távol a munkaerőpiactól. A másik nagy csoport az időseké, akik szintén elsősorban életkoruk folytán nem dolgoznak, s rendszerint jogosultak valamilyen nyugdíjszerű ellátásra. Önálló csoportot alkotnak azok, akiknek egészségi állapota nem teszi lehetővé, hogy megjelenjenek a munkaerőpiacon. Külön kategóriába tartoznak továbbá azok, akik valamilyen gyermeknevelési támogatásban részesülnek, s ez rövidebb-hosszabb ideig lehetővé teszi számukra,

11 A decilisek mellett még a kvintilisek használata terjedt el széles körben. A (jövedelmi) szegénység vizsgálata során alkalmaznak emellett rendszeresen hasonló elvek alapján felépített mutatókat, amelyek vagy az átlagjövedelem, vagy a mediánjövedelem bizonyos százalékában határozzák meg a szegénységi küszöböt.

12 A népszámlálási kérdőív gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdése a változón belül nem bontja tovább a dolgozók csoportját, viszont e körre vonatkozóan önálló kérdésben érdeklődik a munkavégzés formája iránt. E kérdés a következő válaszlehetőségeket kínálja fel: alkalmazott (1), egyéni vállalkozó, önálló (2), társas vállalkozás dolgozó tagja (3), szövetkezet dolgozó tagja (4), alkalmi munkavállaló (eseti megbízással dolgozó, alkalmi munkás, napszámos (5), közmunkás (közhasznú, közcélú stb. munkát végző, közfoglalkoztatott) (6), segítő családtag (7).

hogy inaktívak maradjanak. Az utolsó nagyobb csoportba pedig azok az aktív korúak kerülnek, akiknek elsősorban a családjuk lehetővé teszi, hogy háztartásbeliként vagy egyéb inaktívként távol maradjanak a munkaerőpiactól. E csoportosítás az egyenlőtlenségek ábrázolásának szintén általánosan elfogadott és széleskörűen elterjedt formája, s ahogy a korábbiakban láthattuk, a különböző osztálymodellek is szinte kivétel nélkül támaszkodnak kisebb-nagyobb mértékben e felosztásra.

II.

Az osztályelméletek – a legáltalánosabb megfogalmazás szerint – bizonyos ismérvek alapján különböző csoportokba sorolják a társadalom tagjait. A struktúratatás marxi-weberi hagyományának máig ható orientációs ereje mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy támpontokat kínál azoknak a kérdéseknek a megválaszolásához, hogy egyrészt melyek azok a kitüntetett ismérvek, amelyek alapján a társadalom tagjai releváns módon osztályozhatók, illetve másrészt, hogy melyek azok a jellegzetes empirikus igények, amelyek az effajta klasszifikációkkal szemben támaszthatók.

A marxi, illetve weberi elmélet – a két megközelítés alapvetően különböző mi-volta ellenére – egyaránt azt a követelményt támasztja a kutatók elé, hogy valamely, a társadalom strukturális kényszereiről alkotott elmélet alapján indokolják meg, hogy melyek azok a releváns ismérvek, amelyek használata a különböző társadalmak tagolódásának jellemzése esetében indokolt lehet. A kapitalizmus kiépülésére reflektálva – ha különböző módon is, de – Marx és Weber egyaránt a gazdaság működésére irányítják a figyelmet, s ez alapján sorolják különböző csoportokba a társadalom tagjait. Amíg a rendi társadalmakban mindegyikük szerint valamilyen szubsztantív jog rögzítette a társadalmi tagolódás főbb választóvonalait, addig az univerzális jog létrejötté után a modern társadalmakban egyre inkább a kialakuló piacgazdaság válik a társadalom strukturálódásának alapvető meghatározójává. Osztályelméleteik alapján kidolgozott sajátos klasszifikációik empirikus igényeit is hasonló módon határozzák meg. Mindegyikük úgy véli ugyanis, hogy egyrészt az általuk megkülönböztetett osztályok különböznek egymástól a társadalmilag fontos javakkal való ellátottság, vagyis életesélyeik tekintetében; mindegyikük úgy látja másrészt, hogy az azonos osztályhelyzet alapja lehet valamilyen közös életmód és életvitel, illetve tágabban valamilyen sajátos osztálykultúra létrejöttének; s végül harmadrészt a közös osztályhelyzet ismerete, illetve felismerése mindegyikük feltételezése szerint forrása lehet kollektív politikai cselekvésnek, s végső soron a különböző osztályok között kibontakozó harcnak (lásd Huszár 2011a).

Amennyiben a mai magyar társadalom szerkezetéről alkotott különböző elméleteket kívánjuk összehasonlítani, illetve teljesítményüket felmérni, akkor a marxi-weberi hagyomány szellemében ezeket a kritériumokat kérhetjük rajtuk is számon. Mindenekelőtt azt kérdezhetjük tehát tőlük, hogy mily módon igyekeznek

megindokolni és alátámasztani az osztályozás során általuk használt ismérvek kiválasztását, vagyis hogy milyen elméletet alakítottak ki a társadalom strukturális kényszereiről. Ezt követően azt vizsgálhatjuk, hogy mennyiben képesek megfelelni az osztálymodellekkel szemben hagyományosan támasztott empirikus igényeknek, vagyis hogy mennyiben tudják megragadni az eltérő életesélyekkel rendelkező társadalmi csoportokat, miként képesek számot adni a társadalom kulturális-életmódbeli tagolódásáról, és végül mennyiben tudnak hozzájárulni a különböző társadalmi, illetve politikai konfliktusok magyarázatához. A következőkben alapvetően ezekre a kritériumokra támaszkodva igyekszem értékelni az előző fejezetben bemutatott osztálymodellek, illetve statisztikai mutatók teljesítőképességét. Mindegyik esetében azonban először azt kérdezem, hogy saját intencióik szerint mennyiben igyekeznek tartani magukat ezekhez a marxi-weberi hagyomány nyomán azonosított követelményekhez.

Az osztálymodellekkel szemben a fenti elméleti, illetve empirikus kívánalmakon túl azonban egyéb, az empirikus társadalomkutatás mai gyakorlata nyomán felvethető követelmények is támaszthatók. Ezek közül én e helyütt kettőt emelnék ki: a mérhetőség, illetve az átláthatóság követelményét. Ezek szerint a társadalmi struktúra valamely modelljének egyrészt törekednie kell arra, hogy az általa használt kategóriák jól operacionalizálhatók, illetve (lehetőleg statisztikailag) mérhetők legyenek. Ez biztosíthatja ugyanis megnyugtató módon a vizsgálatok reprodukálhatóságát, illetve az eredmények megerősítését. Másrészt e modelleknek megfelelően egyszerűeknek és átláthatóaknak kell lenniük ahhoz, hogy orientációs hatást gyakorolhassanak más társadalomtudományi kutatásokra.

A továbbiakban ezeknek a szempontoknak a segítségével igyekszem felderíteni a feljebb tárgyalt osztálymodellek és statisztikai mutatók erősségeit, illetve gyengeségeit. Az elemzéshez nem végeztem önálló empirikus kutatásokat – ahol azonban lehetőség mutatkozik, igyekszem korábbi vizsgálatokra utalni. A következő megállapítások mindazonáltal csupán annyiban lehetnek megalapozottak, amennyiben sikerül őket meggyőzően megindokolni és jó érvekkel alátámasztani.

A vizsgálódás első szempontja tehát, hogy a különböző megközelítések milyen módon igyekeznek megindokolni a társadalom szerkezetének ábrázolása során felhasznált ismérveket. Ahogy feljebb már utaltam rá, a társadalmi struktúra különböző mai elméletei világossá teszik, hogy milyen tényezőkre támaszkodnak, amikor különböző osztályokba, illetve csoportokba sorolják a társadalom tagjait, s a kiválasztott ismérvek használatát több-kevesebb gondossággal igyekeznek is megindokolni. Szalai Erzsébet és Ferge Zsuzsa ezek közül tágabb, a rendszerváltás nyomán bekövetkező változásokat bemutató történeti-szociológiai, illetve társadalomelméleti elemzésekbe ágyazzák struktúramodelljüket, s ezek alapján igyekeznek számot adni a mai magyar társadalom rétegződését meghatározó alapvető strukturális kényszerekről (lásd Szalai 2001: 227–262; Ferge 2010: 76–122). Bukodi és kollégái viszont önálló történeti elemzéssel nem jelentkeznek, inkább a

modelljük számára kiindulópontot és iránymutatást jelentő kutatási előzményeket igyekeznek bemutatni (Bukodi 1999, 2006: 111–122). Ezek közül különös jelentősége van a goldthorpe-i modellnek, illetve az ennek háttérében meghúzódó elméleti megfontolásoknak, amelyeket Bukodiék saját munkájukban maximálisan érvényesítenek (vö. Goldthorpe 2007). A két statisztikai mutatóval kapcsolatban némileg más a helyzet. Ezek megkonstruálását mindenekelőtt hosszú és bejáratott statisztikai gyakorlat alapozza meg, amely elsősorban nemzetközi statisztikai ajánlásokra, illetve kvázi politikai-jogi forrásokra támaszkodik.

Nehéz lenne ezen a ponton döntő érveket felsorakoztatni a különböző megközelítések ellen, illetve mellett. Fő értékelési szempontként azt lehet felvetni, hogy ezek mennyire kapcsolódnak, illetve szerzőik mennyire kapcsolják össze e modelleket a struktúrakutatás marxi–weberi hagyományával. Ebben a tekintetben a három szociológiai struktúraelmélet között megítélésem szerint nem mutatkozik lényegi különbség. Mindegyik alapvetően ennek szellemében igyekszik ábrázolni a magyar társadalom szerkezetét, ha a hangsúlyok különbözőek is: Szalai a kizsákmányolás problémájának tematizálásával – a weberi belátások mellett – igyekszik a marxi megközelítésből is meríteni, míg Ferge és Bukodi elsősorban a weberiánus hagyományra támaszkodnak. A két statisztikai mutató ezekhez a struktúramodellekhez képest üres, amennyiben nem támasztják alá őket mélyebb történeti-szociológiai, illetve társadalomelméleti vizsgálódások. Jelentős eltérés azonban közöttük, hogy míg az egyes decilisek nem különíthetők el kategoriálisan, s ebben az esetben gyakorlatilag a statisztikai véletlen jelöli ki a csoportthatárokat, addig a gazdasági aktivitás szerinti osztályozás világos elvek mentén körvonalazza a különböző csoportokat, amely elvek ráadásul megjelennek a feljebb bemutatott osztálymodellekben is.

Döntő érvek híján is érdemes azonban világossá tenni azokat a legfontosabb dilemmákat, amelyeket ezek az eltérő megközelítések felvetnek. Egyrészt csupán Szalai modelljében jelenik meg struktúraképző ismérvként – s ráadásul e helyütt a társadalom megkettőződését eredményező alapvető szempontként – a foglalkozottak munkahelyének tulajdonosi szerkezete. A többi osztályozási modell alsóbbrendű ismérvként sem veszi figyelembe, hogy valaki döntően magyar vagy külföldi tulajdonú vállalatnál dolgozik-e, esetleg a közsférában rendelkezik állással. Másrészt a fő gazdasági aktivitás szerinti osztályozást elválasztja a legtöbb struktúramodelltől, hogy ez az inaktív csoportokat az inaktív státuszukat alátámasztó különböző ismérvek alapján veszi figyelembe.¹³ Folyamatosan felmerülő dilemmát jelent a struktúrakutatás területén, hogy az inaktívakat miként foglalják be a társadalom szerkezetének ábrázolására törekvő modellekbe. E probléma különösen élesen merül fel azoknál a megközelítéseknél, amelyek a társadalom strukturális kényszereit a foglalkozási rendszer, illetve a munka világához kapcsolódó különböző ismérvek segítségével igyekeznek megragadni. A dilemmát rendszerint úgy

¹³ Az itt bemutatott struktúramodellek közül Szalai munkája e tekintetben kivételt jelent. E modellben az inaktívak (illetve e csoport nem vagyonos része) az alsó osztály egyik önálló csoportját képezik, függetlenül az inaktivitás pontos formájától.

oldják fel, hogy azoknál az inaktívknál, akik életük során valamikor dolgoztak, a legutóbbi foglalkozást, illetve az utolsó munkaviszony jellemzőit veszik figyelembe a klasszifikáció során. Az itt tárgyalt struktúramodellek közül Ferge és Bukodi modellje is így módon kezeli a kérdést.

A *második* nagyobb kérdéskör, amely alapján felbecsülhetjük az egyes struktúramodellek teljesítőképességét, hogy ezek mennyire képesek magyarázni a hagyományosan az osztályhelyzet következményének tartott jelenségeket. Mennyiben képesek tehát hozzásegíteni a társadalmilag fontos javak egyenlőtlen eloszlásának megértéséhez, hozzájárulnak-e a társadalom életmódbeli-kulturális tagolódásának vizsgálatához, valamint alkalmas fogalmi keretet kínálnak-e a politikai viselkedés, illetve a különböző társadalmi-politikai konfliktusok értelmezéséhez (vö. Breen 2005: 32).

Az első jelenségkör, a társadalmilag fontos javak, illetve *életesélyek* egyenlőtlen elosztásának problémája kapcsán rögtön megállapíthatjuk, hogy a gazdasági aktivitás szerinti osztályozás kivételével a dolgozatban vizsgált modellek egytől egyig hierarchikus felépítésűek. Az ezekben megkülönböztetett társadalmi kategóriák a szerzők szándékai szerint többé-kevésbé egyértelműen sorba rendezhetők aszerint, hogy a különböző társadalmi pozíciók milyen életesélyeket kínálnak a betöltőik számára. Hagyományosan ezt is tekintik valamely osztályséma empirikus érvényességének legfontosabb kritériumaként: az életesélyek tekintetében a séma egyes kategóriái belül homogénnek, a többi kategóriához való viszonylatban viszont heterogénnek mutatkoznak.

A vizsgált osztálymodellek közül Bukodi Erzsébet és kollégái munkáját egyedülállóvá teszi, hogy a saját modelljükre vonatkozóan elvégezték ezt az érvényességi tesztet. Vizsgálatuk szerint a megkérdezettek anyagi-vagyoni helyzete tekintetében a foglalkozási osztálymodell legtöbb kategóriája jól elkülönül egymástól.¹⁴ Szalai és Ferge sémájára vonatkozóan sajnos nem állnak rendelkezésre efféle vizsgálatok, így egzakt módon nem is állapítható meg, hogy milyen különbségek vannak a különböző megközelítések között. Mivel mindegyik munka alapvetően törekedett arra, hogy a társadalom hierarchikus rétegződését megragadja, talán nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy a különböző megközelítések között nincsenek számottevően nagy különbségek e tekintetben. A vizsgált statisztikai mutatók esetében más a helyzet, ezek teljesítőképességére vonatkozóan talán határozottabb következtetéseket fogalmazhatunk meg. Egyrészt vélhetően nem magyarázza semmi jobban az egyenlőtlen életesélyeket, mint maga az a tényező, amelyre rendszerint a különböző struktúramodellek érvényességi vizsgálatát alapozzák. E tekintetben a jövedelmi helyzet alapján képzett decilisek statisztikai ma-

¹⁴ Bukodiék egyrészt azt vizsgálták, hogy a különböző foglalkozási kategóriák között eltérés mutatkozik-e a bizonyos tartós fogyasztási cikkekkel (mosógép, számítógép, ingatlan, megtakarítások stb.) való ellátottság tekintetében, illetve másrészt e tényezők alapján egy összevont anyagi-vagyoni státuszindexet képeztek, majd ennek szóródását igyekeztek magyarázni többváltozós módszerekkel (lásd Bukodi–Altörjai–Tallér 2005: 43–69). Ez alapján fogalmazták meg fő következtetésüket, mely szerint „[a]z anyagi-vagyoni státus a társadalmi-foglalkozási rétegek szerinti helyzet egyik legfontosabb meghatározójának bizonyult. Az általunk kialakított séma segítségével egyértelműen differenciálni tudtuk a felnőtt népességet ebből a szempontból” (Bukodi–Altörjai–Tallér 2005: 68).

gyarázóereje minden bizonnyal kimagasló,¹⁵ ha ez a magyarázóerő – ahogy az előzőekben az egyes osztályozások háttérében álló elméleti feltevések kapcsán láttuk – a különböző struktúramodellekhez képest üres is. Másrészt, a gazdasági aktivitáson alapuló mutató valószínűleg mindegyik itt tárgyalt osztályozásnál rosszabbul magyarázza a társadalmilag fontos javak eloszlását. Ez, ahogy korábban említettem, nem hierarchikusan épül fel, s a többi modellhez képest a foglalkozottak csoportját viszonylag differenciálatlanul hagyja, míg az inaktívakat sokkal jobban részletezi. Ennek ellenére azonban, ha korlátozott módon is, de a gazdasági aktivitás összefüggése az életesélyekkel egyértelmű és jelentős.¹⁶

A második jelenséggör, a társadalom *életmódbeli-kulturális tagolódása* kapcsán mindenekelőtt azt fontos megjegyezni, hogy az e helyütt vizsgált struktúramodellek e tágabb témakört ha nem is tekintik legfontosabb alkalmazási területüknek, de az általuk kínált osztályozásokat e tekintetben is relevánsnak tartják. Ez az attitűd alapvetően megfelel a társadalomkutatás marxi-weberi hagyományának. A vizsgált struktúramodellek közül újra csak Bukodi Erzsébet és kollégái munkáit lehet kiemelni, akik közvetlenül reflektálnak a kérdésre, s igyekeznek statisztikai eszközökkel felderíteni, hogy az általuk készített osztályozás miként függ össze bizonyos életmódbeli, illetve kulturális fogyasztásra vonatkozó változókkal. Vizsgálataik szerint az összefüggés egyértelműen fennáll.¹⁷ Szintén fontos hangsúlyozni, hogy az e helyütt ismertetett megközelítések közül Szalai Erzsébeté az egyetlen, amely a modelljében megkülönböztetett csoportok életstílusát, illetve kulturális sajátosságait aprólékosan, statisztikán túli eszközökkel igyekszik jellemezni. Szalainál a kettős társadalom két eltérő világlátással, illetve mentalitással kapcsolódik össze, amelyet munkájában a történeti gyökereikre visszatekintve próbál bemutatni.¹⁸ A két statisztikai mutató esetében szintén rendelkezésre állnak bizonyos adatok, amelyek iránymutatóak lehetnek. Ezek az empirikus bizonyítékok arra utalnak, hogy mind a rendelkezésre álló jövedelem alapján képzett decilisek, mind pedig az egyének fő gazdasági aktivitása erősen összefügg az életmód, illetve a kulturális fogyasztás egyes indikátoraival.¹⁹

A harmadik nagyobb jelenséggör a *politika* világához kapcsolódik. Ahhoz a feltetelezéshez, hogy a közös osztályhelyzet ismerete alapja lehet a politikai viselkedés hasonló mintázatainak, illetve közös politikai cselekvésnek. Marx és Weber e

15 Lásd a háztartások különböző tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságát jövedelmi decilisek szerint (<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xtabla/haztfogy/tablhf10103a.html?198>), illetve lásd még a megkérdezettek egészségi állapotát jövedelmi kvintilisek szerint: (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hltshild0&lang=en>).

16 Ezt Bukodiék vizsgálatai is megerősítik (lásd Bukodi–Altörjai–Tallér 2005: 54–61), illetve lásd még ezzel kapcsolatban az egyének fő gazdasági aktivitásának összefüggését a jövedelmi szegénységgel (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=teessi124&language=en>), illetve az egészségi állapottal (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hltshild0&lang=en>).

17 Bukodi és kollégái a szabadidő eltöltését, az olvasást, illetve a kulturális fogyasztás egyes aspektusait vizsgálják a különböző foglalkozási csoportokra vonatkozóan (lásd Bukodi–Altörjai–Tallér 2005: 70–102).

18 „Szemben áll egymással egy a nyugati piacokhoz kötődő, külföldi dominanciájú, koncentrált tulajdonosi és szervezeti struktúra, nyugati termelés-szervezési modell és életstílus – és egy döntően a belső piachoz kapcsolódó, hazai dominanciájú, dekoncentráltabb tulajdonosi és szervezeti struktúrájú, rendies, paternalista vonásokat felmutató termelés-szervezési modell és az arra épülő életstílus” (Szalai 2001: 240).

19 Lásd például a háztartások fogyasztási szerkezetét jövedelmi decilisek szerint (<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xtabla/haztfogy/tablhf10104b.html?3478>), illetve a háztartás referenciaszemélyének gazdasági aktivitása, illetve fő foglalkozási csoportja szerint (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do>).

probléma kapcsán hangoztatják a legtöbb megkötést, amennyiben az osztálycselekvés kialakulásának lehetőségét mindketten különböző, az osztályformálódáshoz kapcsolódó feltételekhez kötik.

Az e dolgozatban vizsgált hazai struktúraelméletek erre a területre fordítják a legkevesebb figyelmet, s ezt vizsgálják a legkevésbé szisztematikusan. A kérdéskör egyedül Szalai Erzsébet munkájában elsődleges jelentőségű, aki struktúramodellje középpontjába a hatalom problémáját állítja. A politikai viselkedés szempontjából lényeges, hogy a megkettőződött gazdaság, illetve társadalom elkülönülő szféráinak résztvevői Szalai elemzése szerint eltérő érdekvényesítési technikákkal, illetve érdekekkel rendelkeznek. E kérdéskörrel összefüggésben szintén fontos a kizsákmányolás Szalai által érintett problémája is, ami a felsőbb, illetve alsóbb társadalmi rétegek között okozhat különböző konfliktusokat. Szalai végső konklúziója azonban az, hogy a hatalmi ellittel szembenálló magyar társadalom alapvetően individualizált, illetve atomizált, aminek következtében feltételezése szerint nem várható, hogy a társadalom egyes csoportjai között nyílt konfliktusok robbanjanak ki.²⁰ A másik két struktúramodell közül Ferge Zsuzsa (2010) újabb munkájában igyekezett érinteni a problémakört, amennyiben a társadalmi struktúra rendszerváltás utáni átalakulása kapcsán igyekezett felderíteni a „rendszerstruktúra” hatását, illetve a különböző cselekvők szerepét. Bukodi Erzsébet és kollégái viszont nem végeztek önálló vizsgálódásokat e területen.²¹

A két statisztikai mutató közül a jövedelmi decilisek szerepe akkor értékelődhet fel a politikai viselkedés vizsgálata szempontjából, ha a gazdag-szegény viszony komolyabb szerepre tesz szert a politikai választóvonalak, illetve konfliktusok kialakulásában, s változó módon és mértékben, de vélhetően a fő gazdasági aktivitás szerinti osztályozás is összefügg a politikai magatartás, illetve véleményformálás különböző indikátoraival.²² A gazdasági aktivitás mutatójával kapcsolatban azonban érdemes megjegyezni még két dolgot. A fő gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdés a társadalomstatisztikai felvételek egyik legproblémamentesebb változója, ami direkt kérdéssel egyszerűen és pontosan felmérhető. Ezt mindenekelőtt az teszi lehetővé, hogy a társadalom tagjai gond nélkül el tudják helyezni magukat ennek az osztályozási sémának a kategóriáiban, tudják, hogy melyik csoportba tartoznak, s vélhetően azzal is többé-kevésbé tisztában vannak, hogy a többi csoportba kik és miért kapnak helyet. A csoporttagság ismerete, illetve a csoporttal való identifikáció szempontjából ez a séma vélhetően az összes itt vizsgált modellt felülmúlja. Szintén egyedülálló ez a klasszifikáció abból a szempontból, hogy kategóriái komoly szerepet játszanak a kollektív politikai cselekvés, illetve vélemény-

20 „[A]z adott struktúrából fakadó részérdekerek még távol vannak attól, hogy megfogalmazódjanak és alanyaik nyíltan szembe kerüljenek akár a hatalmi ellittel, akár egymással. Ebből következően távol van az is, hogy az egyes rétegek egyáltalán felismerjék esetleges közös érdekeiket” (Szalai 2001: 259).

21 Róbert Péter (1999) az EGP sémát alkalmazva, amely sok szempontból rokon Bukodiék megközelítésével, vizsgálta a szavazói magatartás, illetve az osztályhelyzet összefüggését a rendszerváltás utáni első három parlamenti választás időszakára vonatkozóan. Róbert elemzése szerint (egyes időszakokban) kimutatható az osztályhelyzet hatása egy-egy párt szavazótáborára esetében.

22 A választási részvétel, illetve a politikai preferenciák tekintetében Tóth István György (2006) vizsgálta a jövedelmi kvintilisek, illetve a gazdasági aktivitás szerepét, s kimutatott bizonyos (gyenge) hatásokat.

nyilvánítás formálódásában.²³ A többi osztályozási modell egyetlen csoportja köré sem épült ki annyi érdekérvényesítéssel foglalkozó, támogató vagy segélyező civil, illetve politikai szervezet, mint az alkalmazottak, a vállalkozók, a munkanélküliek, a nyugdíjasok vagy éppenséggel a gyermekneveléssel foglalkozók csoportjai köré. Ebben az értelemben ezek a csoportok nem csupán papíron léteznek, de a valóságban is (vö. Bourdieu 1985).

A vizsgálódás utolsó szempontjait az osztálymodellek *átláthatóságának*, illetve statisztikai *mérhetőségének* gyakorlatiasabb problémái képezik. E tekintetben nagyobb különbségek tapasztalhatók a különböző munkák között. A mérhetőség, illetve átláthatóság szempontjából kiemelkedik a két itt vizsgált statisztikai mutató. Ezek kialakítása világos és egyszerű, amit hosszú statisztikai gyakorlat támaszt alá. A decilisekkel kapcsolatban annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy megbízhatóságukat csökkenti, hogy a jövedelem statisztikai mérése hagyományosan azok közé az érzékeny kérdések közé tartozik, amelyek esetében magas a válasz-megtagadás, illetve a megbízhatatlan adatközlés aránya. A szociológiai struktúramodellek mindegyike alapvetően jól áttekinthető, viszont egyedül Bukodi Erzsébet és kollégái törekedtek arra, hogy az általuk kialakított kategóriákat olyan mélységben operacionalizálják, hogy az lehetővé tegyen statisztikai vizsgálatokat is.²⁴ A másik két megközelítés közül Ferge Zsuzsa elsősorban hagyományosan jól mérhető ismérvekre támaszkodik modellje megkonstruálásakor, ami könnyebbé teheti statisztikai felhasználását. Ezzel szemben Szalai Erzsébet modelljében olyan homályosabb kontúrral rendelkező megkülönböztetések szerepelnek – mint például a hatalmi elithez való kapcsolódás kritériuma –, amelyek ha nem is zárják ki eleve a séma részletesebb operacionalizálásának, illetve mérhetővé tételének lehetőségét, de komolyabb nehézségeket jelentenek ebből a szempontból.

A fenti értékeléseket leegyszerűsített módon összegezhethetjük úgy, ha osztályozzuk az egyes modellek teljesítőképességét a különböző dimenziók mentén. A következő táblázat az eltérő megközelítések erősségeit, illetve gyengéit kiemelve egy ilyesfajta összesítést tartalmaz. Ez az osztályozás relatív, elsősorban egymáshoz képest értékeli a vizsgált munkákat. Akkor kapott alacsony pontszámot (+) valamely modell, ha teljesítőképessége az adott értékelési dimenzió mentén elmarad a többitől, magas pontszámot (+ + +) viszont akkor érdemelhetett ki, ha a többihez képest kiemelkedőnek mutatkozik.

23 A segélyezés magyarországi gyakorlatát vizsgálva Szalai Júlia (2007) aknáza ki talán a leginkább a gazdaságiaktivitás-mutatóhoz kapcsolódó fogalmi hálót a társadalmi-politikai konfliktusok kérdésköréhez kapcsolódva, de ebbe az irányba igyekeztem lépéseket tenni magam is (lásd Huszár 2011b, 2012).

24 Bukodiék részletes technikai leírást is közölnek arról, hogy milyen változókat felhasználva miként képezhetők meg statisztikai eszközökkel az általuk kialakított csoportok (lásd Záhonyi–Bukodi 2004: 383–390).

1. táblázat: A különböző osztályozási módok erősségei, illetve gyengéi

	Szalai	Ferge	Bukodi	Decilisek	Gazdasági aktivitás
Strukturális kényszerek	+++	+++	+++	+	++
Eltérő életesélyek	++	++	++	+++	+
Életmód, kultúra	++	++	++	++	++
Osztálytudat, osztályharc	++	+	+	+	+++
Mérhetőség	+	++	+++	++	+++
Átláthatóság	++	++	++	+++	+++

Ezek az osztályozások tehát a fenti értékeléseken alapulnak, röviden megpróbálom azonban megindokolni magukat a táblázatban szereplő pontszámokat is. Az osztálýsémákban használt ismérvek elméleti megalapozottsága tekintetében az alapvető különbséget a szociológiai osztálymodellek, illetve a statisztikai mutatók között érzem. E problémakör mindegyik szociológiai modellnél hangsúlyos helyen szerepel, amiért mindegyik maximális pontszámot kapott. A statisztikai mutatók közül a deciliseket azért értékeltem alacsonyabb osztálýzattal, mert ennél az egyes kategóriák határai esetlegeseek, illetve nem elméleti belátásokon, hanem statisztikai összefüggéseken nyugszanak. Az egyes osztálýsémák különböző területeken tapasztalható magyarázóerejének egzakt értékelését lehetetlenné teszi, hogy nem rendelkezünk összehasonlító adatokkal. Ez magyarázza, hogy e dimenzióknál – az értékelést inkább kerülő és semleges irányába mutató – közepes pontszámok dominálnak. Szisztematikus empirikus vizsgálatok nélkül is kiemelhető azonban néhány összefüggés. Először is, a társadalomban megfigyelhető eltérő életesélyek megragadásához vélhetően egyik mutató sem kínál alkalmasabb eszközt, mint a rendelkezésre álló jövedelem alapján képzett decilisek, ezért e dimenzió tekintetében ezt e mutatót értékeltem a legmagasabbra. Másodszor, a politikai viselkedés jelenségekőre kapcsán a gazdasági aktivitás mutatóját emeltem ki, mivel a csoporttal való identifikáció, illetve a mutatóban szereplő kategóriáknak a politikai diskurzusban betöltött szerepe tekintetében kimagaslik a mezőnyből. Az átláthatóság, illetve a mérhetőség dimenziója kapcsán a statisztikai mutatók teljesítménye kiemelkedő, a szociológiai megközelítések közül csupán Bukodi Erzsébeték törekedtek arra, hogy modelljük statisztikai eszközökkel is jól mérhető legyen.

III.

Az előző elemzések alapján megfogalmazhatjuk azt a következtetést, hogy az e helyütt vizsgált osztálymodellek egyes kritériumok alapján jól teljesítenek, mások esetében viszont kevésbé jól, egyikük a társadalmi jelenségek egyik csoportjának vizsgálatához kínálhat alkalmas fogalmi keretet, míg a másik másokhoz. Ha az előző értékelések helyesek, és megfelelően veszik számításba a különböző modellek erősségeit és gyengeségeit, akkor azt is megállapíthatjuk azonban, hogy összességében az egyének *gazdasági aktivitása* alapján készített osztályozás teljesített a legjobban. Ez a mutató átlátható és megbízhatóan mérhető statisztikai eszközökkel. A többi modellnél alkalmasabbnak mutatkozik a politikai viselkedés, illetve a társadalmi-politikai konfliktusok vizsgálatára. Fontos eszközül szolgálhat a társadalom életmódbeli, illetve kulturális tagolódása tanulmányozásának területén. A társadalmilag fontos javak eloszlásának magyarázata szempontjából elmarad a rivális osztálysémáktól, nehézségek nélkül kiegészíthető és pontosítható azonban pótlólagos, akár a többi megközelítés által felvetett ismérvek segítségével. Ahol kétségtelenül gyengébbnek mutatkozik azonban, az a történeti-szociológiai, illetve társadalomelméleti megalapozottsága. Ebben a tekintetben, legalábbis a szociológiai osztálymodellekkel összehasonlítva, a mutató bizonyos értelemben üres.

Ez a tartalmi üresség azonban relatív, a hosszú statisztikai gyakorlat, illetve az empirikus társadalomkutatás gazdag és szerteágazó jelentéstartalommal tölti fel, ami alapján e sajátos klasszifikáció hátterét képező társadalomelméleti megfontolások is felfejthetők. Ez jelenleg nem áll módomban, a dolgot lezárásaként ezzel kapcsolatban csupán két pontra szeretném ráirányítani a figyelmet, amelyek a jövőbeli munka kiindulópontjai lehetnek: ezek közül az első a mutatóban szereplő kategóriák „eredetének” kérdését érinti, a másik pedig azoknak az osztályozási elveknek a tartalmához kapcsolódik, amelyek e klasszifikációban központi jelentőségre tesznek szert.

Ami az *első* problémakört illeti, a struktúrakutatás marxi-weberi hagyománya azt a követelményt támasztja a kutatóval szemben, hogy – elsősorban a gazdaság, illetve a munkaerőpiac működése nyomán – találja meg azokat az ismérveket, amelyek segítségével a társadalom tagjai osztályozhatók (lásd Huszár 2011a). A kutató feladata ezek után, hogy a kiválasztott ismérvek segítségével konstruálja meg a társadalom tagolódását ábrázoló modelljét. Ennek során úgy osztályozza a társadalom tagjait, hogy a hasonlóak azonos kategóriába kerüljenek, a különbözők pedig különbözőkbe, végül pedig megnevezi az így előállt csoportokat. A kutató akkor látta el jól a feladatát, ha egyrészt az osztályozás során a megfelelő ismérvek segítségével valóban hasonló csoportokat hozott létre, illetve másrészt, ha az általa megnevezett csoportok nem csupán az előzetesen kiválasztott ismérvek tekintetében hasonlóak, de más egyéb jellemzők vonatkozásában is. Ebben az esetben a modell alkalmas lehet arra, hogy a segítségével magyarázzunk különféle jelenségeket.²⁵

25 E két szempontot nevezi Geoffrey Evans, illetve Collin Mills az osztálymodellek konstrukciós, illetve ismerv szerinti érvényességének [construct validity, criterion related validity] (Evans 1992; Evans–Mills 1998).

A gazdasági aktivitás mutatójában szereplő kategóriák eredetével kapcsolatban némileg más a helyzet. Ezeket nem a kutató nevezi meg, hanem jogi, illetve kvázi jogi forrásokból származnak. Ezeket a kategóriákat a jogalkotó teremti meg különböző jogszabályokban a társasági törvénytől a munka törvénykönyvén, a családjogi törvényen, a társadalombiztosításra vonatkozó jogszabályokon stb. át egészen az alkotmányig. Ezekből a jogi forrásokból kerülnek át – néha változatlanul, némely esetben kisebb-nagyobb változtatásokkal – a statisztikai adatközlésekbe, illetve a társadalomtudományi elemzésekbe. Míg az előző esetben az osztályozás nyomán létrehozott csoportok homogenitásának megteremtése kutatói feladat, addig itt ezt a jog biztosítja oly módon, hogy egyének bizonyos világosan körülhatárolt köre számára azonos státuszt teremtsen, amely státuszhoz bizonyos jogokat és kötelességeket, előnyöket, illetve hátrányokat rendel. Miután e státuszok, illetve az általuk megteremtett társadalmi kategóriák létrejöttek, a társadalmi struktúra és egyenlőtlenségkutatás számára az a kérdés adódik, hogy ezek a csoportok vajon csupán azon tényezők tekintetében különböznek egymástól, amelyek a jogszabályokban is szerepelnek, vagy pedig az eltérő jogi státuszuk az egyenlőtlenségek, illetve különbségek egyéb formáival is összekapcsolódik, ami eltérő életesélyeket biztosít számunkra, illetve ami a társadalmi és politikai cselekvés különböző formáira ösztönzi őket.

A második problémakör a gazdasági aktivitás mutatójában alkalmazott osztályozási elvek tartalmára vonatkozik. Ezzel kapcsolatban az a fő kérdés számomra, hogy milyen társadalomelméleti előzményekhez kapcsolódhatunk, amelyek hozzájárulhatnak a mutatóban szereplő megkülönböztetések megvilágításához, illetve az osztályelemzés területén való kiaknázásukhoz. Ehhez a feladathoz talán segítségül hívhatjuk a gazdasági integrációs modellek Polányi Károly (1976, 2004) által kidolgozott elméletét. Polányi terminológiáját használva azt mondhatjuk, hogy a gazdasági aktivitás mutatójában szereplő kategorizálás egy olyan társadalom képét tárja elénk, amelyben egyszerre intézményesül a *piac*, a *redisztribúció*, illetve a *reciprocitás* integrációs modellje. Ez alapján a három elv alapján ragadható meg, hogy a társadalom tagjai milyen módon tehetnek szert a szükségleteik kielégítéséhez nélkülözhetetlen alapvető javakra.

Ami a *piac* elvét illeti, Magyarországon alkotmányos szinten rögzül a vállalkozás szabadsága, illetve a tulajdon szentsége. Mindenkinek jogában áll, hogy különböző jogi formákban, *vállalkozóként* profit elérése érdekében üzleti tevékenységbe kezdjen, s ennek segítségével elégítse ki szükségleteit. E jognak csupán mások jogai állítanak korlátokat. Szintén alkotmányos jogok rögzítik, hogy mindenki szabadon léphet szerződéses kapcsolatba, s bocsáthatja áruba munkaerejét a piacon. Az *alkalmazotti* viszony ugyancsak többfajta jogi formát ölthet, amelynek kereteit, illetve a hozzá kapcsolódó jogokat és kötelességeket részletes szabályozás rendezi.

Az alapvető szükségletek kielégítését azonban nem csupán a vállalkozóként, illetve alkalmazottként végzett munka alapozhatja meg. Az állam ugyanis a meg-

termelt jövedelem egy részének *újraelosztása* révén bizonyos jogosultságokat teremtet, amelyek hosszabb-rövidebb időszakokra és eltérő színvonalon lehetővé teszik egyes társadalmi csoportok számára, hogy munkavégzés nélkül tegyenek szert jövedelemre. Jól körülhatárolhatók azok az elvek, amelyek ma Magyarországon e tekintetben elismerésre tettek szert, s effajta jogosultságok alapjául szolgálhatnak: újraelosztásból származó jövedelemre számíthatnak a *munkanélküliek*, hogy újra visszatálhassanak a munka világába, a kisgyermeküket nevelő *szülők*, a gyermekvállalás fontosságának elismeréseként, a *rokkantak*, illetve egészségkárosodást szenvedők, mivel egészségi állapotuk nem teszi lehetővé, hogy dolgozzanak, illetve a *nyugdíjasok* koruk, illetve korábbi teljesítményük elismerése nyomán.

A piac, illetve a redisztribúció modellje mellett komoly szerep hárul a *reciprocitás* elvére is. Azok számára ugyanis, akik nem dolgoznak, illetve újraelosztásból származó jövedelemmel sem rendelkeznek, szolidáris közösségük (elsősorban családjuk) biztosíthatja az alapvető szükségletek kielégítéséhez nélkülözhetetlen eszközöket. Ez az elv mindenekelőtt a *gyermekeket* érinti, illetve mellettük a *háztartásbelieket* és egyéb inaktívakat, akik számára szolidáris közösségük lehetővé teszi, hogy tartósan távol maradjanak a munkaerőpiactól.

ABSTRACT: The paper reviews the most important Hungarian class models of the last ten years and examines how they represent the structure of Hungarian society. The aim of the paper is to compare these, often hardly incommensurable, theories and to evaluate their achievements. Hence, the most important works of the last ten years are first briefly introduced, and then they are compared and evaluated on the basis of unified criteria. The goal of the analysis is to contribute to an evaluation of these approaches based on how plausible their representations of the social structure are.

Irodalom

- Andorka R. ([1990] 1995): A rétegződéelmélet haszna a mai magyar társadalom kutatásában. In: Andorka R. – Stefan H, J. L. Reschar (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest: Aula, 33–65.
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég.
- Bourdieu, P. (1985): The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*, 14 (6): 723–744.
- Breen, R. (2005): Foundations of a neo-Weberian class analysis. In: E. O. Wright (szerk.): *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 31–50.
- Bukodi E. (1999): Osztály vagy réteg? Történeti változások, emberi tőke, karrierminták a foglalkozási osztály- és réteghelyzet vizsgálatában. *Szociológiai Szemle*, (2): 28–57.
- Bukodi E. (2006): Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 109–159.

- Bukodi E. – Altorjai Sz. – Tallér A. (2005): *A társadalmi rétegződés aspektusai*. Budapest: KSH–NKI.
- Esping-Andersen, G. (1993): Post-industrial Class Structures: An Analytical Framework. In: G. Esping-Andersen (szerk.): *Stratification and Mobility in Post-Industrial Society*. London: SAGE, 7–31.
- Evans, G. (1992): Testing the Validity of the Goldthorpe Class Schema. *European Sociological Review*, 8(3): 211–232.
- Evans, G. – Mills, C. (1998): Identifying Class Structure: A Latent Class Analysis of the Criterion-Related and Construct Validity of the Goldthorpe Class Schema. *European Sociological Review*, 14(1): 87–106.
- Eyal, G. – Szelényi, I. – Townsley, E. (1998): *Making Capitalism Without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. London: Verso.
- Éber M. Á. (2011): Melyik kettő? Miért kettős? A magyar szociológia kettőstársadalom-elméleteinek hasznáról és káráról. *Szociológiai Szemle*, 21(3): 4–22.
- Ferge Zs. (1969): *Társadalmunk rétegződése*. Budapest: KJK.
- Ferge Zs. (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, (4): 9–33.
- Ferge Zs. (2006): Struktúra és szegénység. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 479–499.
- Ferge Zs. (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Budapest: Napvilág.
- Goldthorpe, J. H. (2007): Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In: John H. Goldthorpe: *On Sociology. Illustration and Retrospect. Vol. 2*. Stanford: Stanford University Press, 101–124.
- Goldthorpe, J. H. – Marshall, G. (1992): The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques. *Sociology*, 26(3): 381–400.
- Hadas M. (1990): Marxizmus és makroszociológia. Kritikai észrevételek két évtized hazai struktúrakutatásához. *Replika*, (1): 3–15.
- Hradil, S. (1987): *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft. Von Klassen und Sichten zu Lagen und Milieus*. Obladen: Leseke + Budrich.
- Huszár Á. (2011a): Egyenlőtlenség és osztály. Mit várunk, mit várhatunk el egy osztálysémától? *Társadalomkutatás*, 29 (4): 405–421.
- Huszár Á. (2011b): Társadalmi rétegződés és az egyenlőtlenségek igazolása. Sérülékeny csoportok a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 21(3): 107–124.
- Huszár Á. (2013): Foglalkozási osztályszerkezet: elméletek, dilemmák. *Statistikai Szemle* (Megjelenés alatt)
- Huszár Á. (2012): Társadalmi rétegződés és politikai viselkedés. A státuszinkonzisztencia problémája. *Társadalomkutatás*. (Megjelenés alatt)
- King, L. P. – Szelényi, I. (2004): *Theories of the New Class. Intellectuals and Power*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Kolosi T. (1987): *Tagolt társadalom. Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon*. Budapest: Gondolat.
- Kolosi T. (2000): *A terhes babapiskóta*. Budapest: Osiris.
- Kolosi Tamás – Dencső B. (2006): Osztálytársadalom? In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: Társki, 19–41.
- Kolosi T. – Keller T. (2010): Kikristályosodó társadalomszerkezet. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. Budapest: Társki, 105–138.
- Kolosi T. – Róbert P. (2004): A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2004*. Budapest: Társki, 48–74.
- Kovács I. (szerk.) (2006): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág.
- Pakulski, J. – Waters, M. (1996): The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society. *Theory and Society*, Vol. 25 No. 5: 667–691.
- Polányi K. (1976): A gazdaság mint intézményesített folyamat. In: P. Károly: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Budapest: Gondolat: 228–273.
- Polányi K. (2004): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest: Napvilág.
- Róbert P. (1997): Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle*, (2): 5–48.
- Róbert P. (1999): Osztály és párt Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, (1): 67–96.
- Rose, D. – Harrison, E. (2010): *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification*. London: Routledg.
- Schulze, G. (2000): Élménytársadalom. A jelenkor szociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő*, (1–2): 135–157.
- Szalai E. (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula.
- Szalai J. (2007): *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Szelényi I. (1990): *A kelet-európai újosztály-stratégia távlatai és korlátai: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz önkritikus felülvizsgálata*. In Szelényi Iván: *Új osztály, állam, politika*. Budapest: Európa, 51–98.
- Szelényi, I. – Eyal, G. – Townsley, E. (1996): Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai. *Politikatudományi Szemle*, (2, 3): 7–29, 7–32.
- Tardos R. (2008): Foglalkozás, miliő, kapcsolathálózatok: külön világok? Egy tipológiai kísérlet körvonalai. *Századvég*, 50(4): 5–50.
- Tóth I. Gy. (2006): A választókorú népesség társadalmi összetétele és politikai tagoltsága. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): *Feketén, fehéren. Társki monitor jelentések 2005*. Budapest: Társki, 163–174.
- Záhonyi M. – Bukodi E. (2004): *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.

1. melléklet

A magyar társadalom szerkezete Szalai Erzsébet ábrázolásában

Felső rétegek	Hatalmi elit		
Középrétegek	A hatalmi elithez kapcsolódó középrétegek		
	A külföldi tulajdonú elitszektor munkavállalói		A hazai tulajdonú elitszektor munkavállalói
	A hatalmi elithez tartozó középrétegek		
	Önálló egzisztenciával rendelkezők (pl. közép- és kisvállalkozók, vagyonos inaktívák)		Beosztott, de magasán kvalifikált munkavállalók, akik nem kapcsolódnak a hatalmi elithez
Alul lévő társadalmi rétegek	Nem vagyonos inaktívák	Nem a hatalmi elithez kapcsolódó és nem magasán képzett állami alkalmazottak	Nem a hatalmi elithez kapcsolódó, nem magasán képzett egyéb munkavállalók

Forrás: Szalai 2001: 257 – Szalai Erzsébet nem szerepelteti a sémában az elitet, talán nem elképzelései ellen való, hogy ezen a ponton az ábrát kiegészítettem

2. melléklet

A magyar társadalom szerkezete Ferge Zsuzsa ábrázolásában

GAZDASÁGI TŐKETULAJDONOSOK		TŐKE NÉLKÜLIEK	
Tőkeerő, foglalkoztatottak száma	Társadalmi osztály, csoport (struktúrában elfoglalt hely)	Munkaerőpiachoz való viszony, illetve munkaerő-piaci hely	Társadalmi csoport (struktúrában elfoglalt hely)
Sok (1a)	Nagytőkés, nagyvállalkozó (felső osztály)	Erős, stabil, legális – rendszeres alkalmazásban	Fent: felső politikai, gazdasági stb. vezetők (felső osztály) (1b)
Közepes, illetve némi gazdasági és jelentős tudástőkével rendelkező szabadfoglalkozásúak (2a)	Közép-, kisvállalkozó, magasán képzett szabadfoglalkozású (esetleg alkalmazottakkal) (felső osztály)		Középen-fent: szakember, középvezető (felső osztály) (2b)
			Középen-lejjebb: szakképzett technikus, szakmunkás (középosztály) (2b, többnyire 3b)
			Lent: szakképzetlen munkás, alkalmazott (alsó középosztály?) (4b)
Kevés (3a)	Önálló, kistőkés önfoglalkoztató (középosztály, „kispolgárság)	Tőke nélküli önfoglalkoztató, megbízással „számlára” dolgozó	A munkamegosztás szinte bármely posztján (főleg 3b, 4b)
		Rendszertelen, szürke-fekete munkaerőpiac	Lent: alkalmi vagy feketemunkás (alsó osztály?) (5b)
Nagyon kevés (tömeges megoldásként feltehetően átmeneti kategória) (4a vagy 5a)	Kis, bizonytalan kényszerszervállalkozók (alsó osztály?)	Korábban volt stabil hely, van jogcím újraelosztási jövedelemre (pl. nyugdíjra)	Korábbi helytől függ, de 1-es helyezés elvesz a nyugdíjjal (2b, 3b, 4b)
		Nincs munkaerő-piaci hely, nincs munkaerő-piaci jogcím újraelosztási jövedelemre	Lent: kiszoruló (alsó osztály?) (5)

Forrás: Ferge 2010: 124–125

3. melléklet

A Bukodi Erzsébet és kollégái által kialakított foglalkozási csoportok

Sorszám	Foglalkozási csoportok
1	Felső- és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók, magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők
2	Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikus, irányítói foglalkozásúak
3	Egyéb technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak
4	Kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók
5	Közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak
6	Betanított és egyszerű, szakképzetlen munkát végzők
7	Munkaerőpiacról kiszakadók, inaktívak, akiknek sohasem volt munkaviszonyuk

Forrás: Bukodi–Altörjai–Tallér 2005: 31, illetve Bukodi 2006: 123–124. – E helyütt csupán a legösszevontabb kategóriák szerepelnek, a részletesebb sémához lásd az idézett helyeket

4. melléklet

A 2011-es Népszámlálás gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdése

Jelölje meg, hogy Ön a következő csoportok közül melyikbe tartozik! (Több válasz lehetséges!)

Sorszám	Csoportok
1	dolgozik (alkalmazott, vállalkozó, segítő családtag, alkalmi munkás, östermelő, szövetkezeti tag stb.)
2	munkanélküli, álláskereső
3	saját jogon öregségi nyugdíjas, járadékos
4	saját jogon rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos
5	hozzátartozói (özvegyi, szülői) jogon nyugdíjas, járadékos
6	gyermekgondozási ellátást (gyes, gyed, gyet) kap
7	ápolási díjban részesül
8	bölcsődébe, óvodába járó gyermek, tanuló, felsőfokú oktatási intézmény hallgatója
9	bölcsődébe, óvodába, iskolába nem járó 0–15 éves gyermek
10	vagyonából, ingatlan-bérbeadásból élő
11	háztartásbeli
12	szociális segélyezett
13	egyéb

Forrás: A 2011-es Népszámlálás személyi kérdőíve, 22. kérdés